

ISSN 0536-079X. З історії західноукраїнських земель. 2025. Вип. 21.
УДК 930.2(44:477):821.133.1-94"1740"
DOI: <https://doi.org/10.33402/zuz.2025-21-3-13>

Євген ЛУНЯК

*доктор історичних наук
доцент Військового інституту танкових військ
Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»
капітан Збройних сил України
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3469-3680>
e-mail: lunyak@ua.fm*

Ігор КОЧЕРГІН

*доктор історичних наук
доцент Військового інституту танкових військ
Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»
підполковник Збройних сил України
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7702-7645>
e-mail: alkigor@ukr.net*

Іван КРИЛЕНКО

*кандидат історичних наук
начальник кафедри соціально-гуманітарних дисциплін
Військового інституту танкових військ
Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»
полковник Збройних сил України
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5398-3608>
e-mail: ivankrylenko@ukr.net*

ЛЬВІВ ПОЧАТКУ XVIII СТОЛІТТЯ В «МЕМУАРАХ ПРО МАКСИМІЛІАНА-ЕМАНУЕЛЯ, ГЕРЦОГА ВЮРТЕМБЕРЗЬКОГО»

Комплексно проаналізовано важливе джерело з історії України початку XVIII ст. – «Мемуари про Максиміліана-Емануеля, герцога Вюртемберзького, полковника драгунського полку на шведській службі» (1740).

Підтримано гіпотезу історика І. Борщака, що ймовірний автор цих мемуарів – це французький просвітник Й. Г. С. Формей, який жив у Німеччині, і написав свій твір, ґрунтуючись на записях секретаря та духівника принца вюртемберзького Й. В. Барділі.

Спростовано твердження, поширене в науковій літературі, що вюртемберзький принц Максиміліан Емануель був двоюрідним братом шведського короля Карла XII, і наведено таблицю, яка унаочнює їхній родинний зв'язок.

Особливу увагу приділено опису штурму Львова у вересні 1704 р. і його тогочасних визначних пам'яток та діяльності шведського короля Карла XII і його близького

соратника принца вюртемберзького Максиміліана Емануеля. Показано роль відомих шведських воєначальників, які відзначилися при захопленні Львова, як-от полковників Е. Д. фон Крассова, К. А. фон Бухвальдта, К. Г. Дюкера, генерала М. Стенбока.

Визначено політичні, економічні, моральні та дипломатичні наслідки цієї перемоги для подальшого перебігу Північної війни. Відзначено особливу прихильність й увагу завойовників до некатоліцького населення Львова: православних (греко-католиків), вірменів і юдеїв. Названо головних діячів релігійних громад міста, змушених контактувати із шведськими загарбниками і згаданих у мемуарах, до прикладу, католицького архієпископа К. Ю. Зелінські, вірменського архієпископа В. Гунаняна, православного, а згодом греко-католицького єпископа Й. Шумлянського.

Ключові слова: Максиміліан Емануель, герцог вюртемберзький, шведський король Карл XII, Львів, штурм, Іван Мазепа, релігія.

«Мемуари про Максиміліана-Емануеля, герцога Вюртемберзького, полковника драгунського полку на шведській службі», видані французькою мовою в Амстердамі 1740 р., – надзвичайно цікаве історичне джерело, яке висвітлює події в Україні початку XVIII ст. Зокрема, тут містяться унікальні дані про тогочасні архітектурні пам'ятки Львова. Ці об'єкти згадані в контексті захоплення міста військами шведського короля Карла XII (Karl XII) в 1704 р.

Серед українських істориків, які вивчали цей твір, варто відзначити Ілька Борщака (Борщак, 2000, с. 95) та Євгена Луняка (Луняк, 2012, с. 214–217). Останній також переклав із французької окремі уривки «Мемуарів про Максиміліана-Емануеля», де йдеться про бойові дії шведського війська на теренах України (Луняк, 2013, с. 306–321).

Окремі аспекти теми захоплення шведами Львова 1704 р. стисло викладені в багатьох історичних дослідженнях. Зокрема, їх торкалися відома польська історикня Луція Харевічова (Łucja Charewiczowa) (Charewiczowa, 1931, s. 353), сучасний дослідник українського козацтва Олексій Сокирко (Сокирко, 2009, с. 24) та ін. Проте можна визнати брак детальних наукових розвідок із цієї теми. Наприклад, у сучасній ґрунтовній тритомній історії Львова цим подіям відведено лише два абзаци (Ісаєвич, Литвин, Стеблій, 2006, с. 221–222).

З погляду історіографії, цікавими є популярні нариси Василя Чернецького «Шведи во Львовѣ 1704 року. Исторична повѣстка» (Чернецькій, 1896) і більш сучасна розвідка краєзнавця Ілька Лемка «Оборона Львова 1704 року. Горе переможим» (Лемко, 2022).

Мета статті – проаналізувати свідчення «Мемуарів про Максиміліана-Емануеля» щодо військового, політичного, економічного та релігійного життя львівської громади початку XVIII ст., висвітити діяльність найвизначніших мешканців міста вказаного періоду, доповнити джерельну базу про історію Львова й особливо щодо обставин його захоплення шведами в 1704 р.

Під час написання було використано принцип історизму, а також історико-генетичний, хронологічний та історико-порівняльний методи, які дали змогу розглянути події в динаміці та зіставити й порівняти окремі моменти. Для вивчення рівня спорідненості шведського короля Карла XII і вюртемберзького принца Максиміліана Емануеля (Maximilian Emanuel von Württemberg-Winnental) було складено генеа-

логічну таблицю, яка унаочнила родинні зв'язки між ними та спростувала поширену тезу про те, що вони доводилися один одному двоюрідними братами (див. табл.).

Авторство «Мемуарів про Максиміліана-Емануеля» в публікації 1740 р. позначене лише двома латинськими літерами «F. P.». Досить обґрунтованою видається думка, яку висловив історик Ілько Борщак, що мемуари, ймовірно, написав Йоганн Генріх Самюель Формей (Johann Heinrich Samuel Formey) (1711–1797), французький філософ, просвітник, енциклопедист, перекладач і літератор, який мешкав у Німеччині (Борщак, 2000, с. 95; Луняк, 2012, с. 214). Про останнього відомо, що він походив із родини французьких вигнанців-гугенотів, яка осіла в Німеччині. Здобувши гарну освіту та ставши пастором, Й. Формей згодом посів місце професора французької словесності в Берлінському університеті. Якщо твердження І. Борщака, яке нам видається правдивим, справедливе, то ініціали Ф. П. можна розтлумачити як «Формей-пастор» або ж «Формей-професор».

Матеріали про тогочасний Львів зафіксовані на основі нотаток Йоганна Венделя Барділі (Johann Wendel Bardili, 1676–1740), секретаря та духівника принца вюртемберзького. Після того, як останній помер у Дубні 25 вересня 1709 р., повертаючись із російського полону на батьківщину, Й. Барділі зміг зберегти архів принца й доправити його до Німеччини.

Серед визначних пам'яток Львова цього часу згадані: Високий Замок, монастир кармелітів босих, міст через Полтву (*Pettau*), що вів до міських укріплень, бастіони, старовинна синагога. Саме місто в мемуарах постійно іменоване *Léopold*.

Юний вюртемберзький принц Максиміліан Емануель (1689–1709) був близьким сподвижником і соратником шведського короля Карла XII і брав участь практично у всіх його походах аж до Полтави, де потрапив до російського полону (Енглунд, 2009, с. 247). Тож не дивно, що військовий шлях цього юнака був пов'язаний з Україною, а в мемуарах, присвячених його короткому життю, відображено події, що тоді відбувалися на українських землях, життя місцевого населення, подано опис визначних місць, де перебував принц разом із Карлом XII і його армією.

Подекуди можна натрапити на свідчення про те, що цей юний принц був двоюрідним братом Карла XII (Турвиль, 1989, с. 125–133; Павленко, 2017, с. 480). Проте факти свідчать, що ступінь спорідненості між ними більш віддалений, хоча шведський король, очевидно, у традиціях того часу й називав юного герцога братом і найближчим другом.

Штурм Львова 1704 р. став однією з перших яскравих військових операцій шведської армії на землях України, де одержав змогу відзначитися і 15-річний Максиміліан Емануель, доблесть якого зафіксована в мемуарах про його життя. З погляду сучасного українського пам'яткознавства, цікавими є згадки про будівлі та споруди, відзначені в «Мемуарах про Максиміліана-Емануеля». На жаль, у них немає детального опису архітектурних споруд Львова початку XVIII ст. Автора твору вони цікавили хіба як військові об'єкти, які могли ускладнити чи полегшити виконання бойових завдань шведської армії. А проте ці мемуари стали важливим історичним джерелом, що передає суспільно-побутову атмосферу Львова початку XVIII ст.

Як відомо, в останніх числах серпня 1704 р. Карл XII зі своєю армією вирушив у напрямку Львова, одержавши попередню інформацію, що до нього прямують козацькі загони, які відправив гетьман Іван Мазепа (Сокирко, 2009, с. 24), а також військові сили, що їх відрядив тодішній король Речі Посполитої Август II Сильний (August II Mosny).

Таблиця

Спорідненість Максиміліана Емануеля Вюртемберзького та Карла XII

Йоган Бранденбурзький (Johann Georg von Brandenburg, 1525–1598)			
Діти	Йоахім Ернст Бранденбурзький- Ансбахський (Joachim Ernst von Brandenburg- Ansbach, 1583–1625)	Йоахім III Фрідріх Бранденбурзький (Joachim Friedrich III von Brandenburg, 1546–1608)	
Онуки	Альбрехт II Бранденбурзький- Ансбахський (Albrecht II von Brandenburg- Ansbach, 1620–1667)	Барбара Софія Бранденбурзька (Barbara Sophia von Brandenburg, 1584–1636)	Анна Катерина Бранденбурзька (Anne Catherine of Brandenburg, 1575–1612)
Правнуки	Елеонора Юліана Бранденбурзька- Ансбахська (Eleonore Juliane von Brandenburg- Ansbach, 1663–1724) ¹	Ебергард III Вюртемберзький (Everhard III van Wurttemberg, 1614–1674)	Фредерік III Данський (Frederick III af Danmark, 1609–1670)
Праправну- ки	Максиміліан Емануель Вюртемберзький (1689–1709)	Фрідріх Карл Вюртемберзький (Karl Friedrich Wurttemberg, 1652–1697)	Ульріка-Елеонора Данська (Ulrika Eleonora af Danmark, 1656–1693)
Прапрапра- внуки		Максиміліан Емануель Вюртемберзький (1689–1709)	Карл XII Шведський (1682–1718)

Джерело: таблицю уклад Є. Луняк на основі інформації, що перебуває у вільному доступі мережі Інтернет.

Комendanтом Львова тоді був Францішек Зигмунт Галецькі (Franciszek Zygmunt Gałęcki, 1645–1711), державний і військовий діяч Речі Посполитої, воєвода каліський, один із палких прибічників короля Августа II й непримирений ворог шведів (Charewiczowa, 1931, s. 353). Позиція Ф. Галецького на зборах найповажніших містян щодо підготовки до оборони Львова, який ще жодного разу не був захоплений силою, стала вирішальною.

Під час цього переміщення шведський король зробив коротку зупинку неподалік Яворова. Ось як про ці події пише французький мемуарист: «Він [Карл XII – Авт.] отаборився на четвертий день за 4 милі від Львова біля Яворова², маленького містечка, відомого своїми чудовими купальнями. Оскільки ґрунт цієї області надзвичайно жирний, перевезення багажу могло відбуватися лише з великою затримкою. Король, який прагнув уже того ж дня стати перед Львовом, щоб завадити генералові Мазепі (*general Mazépa*) перекинути туди допомогу, залишив через це позаду артилерію й обоз і рушив уперед з 3 полками драгунів до цього міста»³ (F. P., 1740, p. 100).

¹ Однаковим кольором позначено подружжя.

² Зараз відстань від Яворова до Львова становить 50 км.

³ Переклад наведених цитат – Є. Луняк.

На світанку 4 вересня шведські загони досягли Львова, і король почав планувати штурм міста. Мемуарист наводить стислий опис укріплень тогочасного Львова: «Він [Львів – *Авт.*] має добрі мури й дуже глибокі рови. З одного боку замок, чи скоріше міцний монастир, має доволі міцні укріплення. З іншого боку височіє місцина, де проглядаються залишки старовинного замку. Хоча міські мури зроблено тільки з дерева, місто, однак, змогло витримати багато нападів турків, татар та козаків, і ще жодного разу не було захоплене. Турки, які обложили його зі своєю стотисячною армією, змушені були, зрештою, зняти облогу після трьох місяців даремних зусиль. Це місто, яке хвалилося своєю незайманістю, втратило всю свою славу незабаром. Шведський король зі жменькою людей уже наступного дня зі шпагою в руці став його господарем, не маючи жодної артилерійської підтримки. Як тільки король прибув до міста, його мешканці, не хотючи здаватися, вели вогонь з передмість, а потім відступили до міста» (Ф. Р., 1740, р. 102–103).

Перший осідок біля Львова Карл XII зробив на Святоюрській горі, отаборившись зі своїм військом у тамтешньому монастирі. Після цього, зайнявши практично без бою Високий Замок, король уважніше оглянув фортифікації міста, плануючи його штурм. Під час такого рекогностування Карл XII серйозно ризикував життям: по приміщенню, з якого він спостерігав за Львовом, було зроблено постріл із гармати. Від вибуху шматки цегли та штукатурки розлетілися навсідч, збивши з голови короля капелюх і дивом не поранивши його самого. Це розлютило шведського монарха. Він наказав, якщо його уб'ють, повністю знищити Львів разом із мешканцями. Також після захоплення міста Карл XII дозволив своєму війську двогодинний грабунок (Чернецькій, 1896, с. 159, 162).

Першим важливим об'єктом, який захопили шведи у Львові 7 вересня, став монастир кармелітів босих, розташований на сучасній вулиці Винниченка, 22. Про штурм цього значного форпосту в мемуарах сказано дуже коротко: «Король, оглянувши вулиці міста, наказав зробити всі необхідні підготування до атаки. Передовсім він доручив одному капітанові з 50 солдатами зайняти укріплений монастир, який був дуже важливою ділянкою. І він став його господарем після деякого опору обложених, після чого він наказав іти на штурм із трьох різних напрямків» (Ф. Р., 1740, р. 104).

Показово, що свій план з оволодіння Львовом Карл XII розпочав практично за тим самим сценарієм, який уже апробували козацькі загони Богдана Хмельницького в жовтні 1648 р. Тоді монастир кармелітів босих унаслідок раптового удару захопили козаки, а невдовзі загони під проводом полковника Максима Кривоноса оволоділи й стратегічно важливою висотою над Львовом – Високим Закомом.

Вхід до міста в районі монастиря кармелітів босих здійснювався через т. зв. Босацьку хвіртку. Це було одне з найвразливіших місць в обороні Львова, оскільки підхід до хвіртки погано продивлявся з навколишніх укріплень. Саме тому свої перші зусилля в день генерального штурму 7 вересня Карл XII і спрямував на заволоння цим об'єктом. За відсутності артилерії, успіх цієї операції повністю залежав від раптовості атаки та завзяття нападників. Як відомо з інших джерел, шведський король особисто дав сигнал до початку штурму, метнувши на подвір'я монастиря гранату (Лемко, 2022).

Захоплення монастиря кармелітів босих значно полегшило загальний штурм Львова, про що далі йдеться в розповіді мемуариста: «Полковник Крассов (*Krassow*)⁴ розпочав наступ на фортечний мур, який був посилений із кожного боку бастионом. Полковник Бухвальдт (*Buchwaldt*)⁵ робив те саме з правого боку, а полковник Дюкер (*Dücker*)⁶ – з лівого. Від кожного з цих полковників був відправлений передовий загін. Від першого – лейтенант і 84 солдати, а від другого – капітан і 50 чоловік, а також кілька теслярів, яким наказано було зробити пролом у мурі, що був лише з дерева, як ми вже зазначили.

Крассова було поранено в голову на початку бою, і його змушені були винести звідти. Бухвальдт, ведучи за собою багатьох інших, піднявся на стіну, незважаючи на вогонь обложених, і, ведучи наступ із великою доблестю, привів їх у сум'яття, відтіснив та погнав, вибухами гранат розчищаючи дорогу. Це надихнуло робітників, які одержали нагоду зробити пролом у стіні. Із двох інших боків були зроблені подібні зусилля, щоби зробити шлях відкритим. Король і принц, прагнучи взяти участь у здобутті цього міста, пішли також на штурм, незважаючи на мольби офіцерів. Король, хоча й був взутий у чоботи, видерся на стіну з дуже великою прудкістю. Принц, з пістолетами за поясом, не міг послідувати за ним із такою ж швидкістю. Він падав кілька разів, лізучи нагору, але, зрештою, досяг вершини стіни і був одним із перших, хто ввійшов до міста. Обложені, вражені хоробрістю та нестримністю шведів, тепер тіснилися зусібіч, не маючи жодної змоги з'єднатися. Вони намагалися відступати вглиб міста через міст, який туди вів.

Шведи їх переслідували та кололи так наполегливо, що зайшли на міст разом із ними, пройшли його, перебивши багатьох ворогів, і заволоділи містом. Деякі будинки були спочатку піддані грабежу, але своїми суворими наказами Карл швидко зупинив солдатський запал і жадібність. Комендант⁷ у домашньому вбранні, який намагався сховатися в монастирі, був затриманий кількома гвардійцями з цього корпусу й упізнаний генералом Стенбоком (*Stenbock*)⁸, який піддав його тортурам, щоб помститися за образу, завдану йому колись цим воєводою в Данцигу. Його кинули до в'язниці разом з іншими військовополоненими, яких було захоплено 700 осіб» (F. P. Memoires, 1740, p. 104–106).

Як зазначив мемуарист, за доблесть, продемонстровану при штурмі Львова, 15-річний вюртемберзький принц Максиміліан Емануель отримав у подарунок від короля прекрасного турецького коня, захопленого у ворогів (F. P., 1740, p. 107).

Важливо зазначити, що за всі століття існування це був перший і єдиний випадок в історії, коли Львів було здобуто збройним шляхом завдяки штурму.

Захоплення Львова дало змогу Карлові XII вирішити відразу кілька нагальних проблем, які постали перед його втомленою та виснаженою від боїв і переходів армі-

⁴ Ернст Детлоф фон Крассов (Ernst Detlof von Krassow, бл. 1660–1714) – шведський воєначальник, соратник Карла XII, у подальшому генерал-лейтенант.

⁵ Крістіан Альбрехт фон Бухвальдт (Christian Albrecht von Buchwaldt, 1666–1706) – полковник армії Карла XII.

⁶ Карл Густав Дюкер (Carl Gustaf Dücker, 1663–1732) – шведський воєначальник, соратник Карла XII, у 1704 р. був у чині полковника. З 1719 р. – шведський фельдмаршал.

⁷ Францішек Зігмунд Галецькі.

⁸ Магнус Стенбок (Magnus Stenbock, 1665–1717) – один із найталановитіших полководців Карла XII, з 1712 р. – шведський фельдмаршал.

сю. По-перше, Львів як велике торговельне й адміністративне місто мав важливе стратегічне значення в регіоні. Взявши його під свій контроль, шведський король унеможливив прихід сюди прибічників Августа II Сильного чи козаків Мазепи. Тим самим він зміцнив свою владу на зайнятих територіях, посилив авторитет у Європі та збільшив вплив свого союзника Станіслава Лещинського (Stanisław Leszczyński), якого прагнув затвердити новим королем Речі Посполитої. По-друге, львівські купці, побоюючись репресій із боку загарбників, враз змогли забезпечити потребу шведських солдатів у провіанті, чого їм дуже бракувало (Ф. Р., 1740, р. 111). По-третє, велика контрибуція, накладена на захоплене місто, змогла значно покращити шведську армійську скарбницю (Ф. Р., 1941, р. 106–107). По-четверте, у Львові був захоплений значний арсенал зброї, яка тепер перейшла в користування шведських військовиків, покращивши забезпечення армії Карла XII боєприпасами й озброєнням. Серед трофеїв, які захопили шведи, виявилася й 171 гармата різного калібру. Щоправда, скористатися з цього потужного арсеналу важкого озброєння шведський король не зміг. Трофейні гармати він «наказав підірвати, оскільки не мав можливості їх транспортувати: коней для цього бракувало та й місцевість була болотистою» (Ф. Р., 1740, р. 106). По-п'яте, у захопленому Львові Карл XII знайшов багатьох турецьких і татарських бранців, яких наказав негайно звільнити й відпустити додому (Ф. Р., 1740, р. 106). Цей крок сприяв покращенню стосунків шведського уряду з Османською Портою та Кримським ханством.

Певний інтерес у пам'яткознавчому ракурсі викликає фрагмент «Мемуарів про Максиміліана-Емануеля», де йдеться про зацікавлення шведського короля та вюртемберзького принца життям місцевих релігійних громад. Доречно відзначити, що і Карл XII, і Максиміліан Емануель були протестантами, як і ймовірний автор мемуарів Йоганн Формей, тому вони з розумінням ставилися до проблем некатоліків у Речі Посполитій. Певною мірою цим була спричинена їхня цікавість до життя православного населення Львова, вірменської та юдейської громад. Діяльність вірмен і євреїв переважно була пов'язана із промислами та торгівлею, що зумовлювало акумулювання значних коштів усередині цих спільнот (Charewiczowa, 1931, s. 355–357, 363–364 [9–11, 17–18]⁹).

Наведемо цей фрагмент повністю: «Король упродовж цього часу мав задоволення ознайомитися з тими, хто його населяв. Архієпископ цього міста¹⁰ був другим за рангом сенатором королівства, а його влада була не меншою у світському житті, ніж у духовному. Тут перебував і вірменський архієпископ¹¹, який нещодавно перейшов у католицизм. Він визнав Папу очільником Церкви й усі догми. Однак не хотів підпорядковуватися його владі через церковні звичаї і церемонії, яких не сприймав. Окрім цих двох архієпископів, у цьому місті був ще й грецький єпископ¹², який

⁹ На вказаних сторінках наявна подвійна нумерація.

¹⁰ Константій Юзеф Зелінський (Konstanty Józef Zieliński, 1646–1709) у 1704 р. оголосив дестронізацію Августа II, а 1705 р. провів коронацію Станіслава Лещинського. У 1707 р. був захоплений росіянами й перевезений до Москви, де незабаром і помер.

¹¹ Варган Гунанян (Wartan Hunanian, 1644–1715) – католицький архієпископ Львівський вірменського обряду. Його попередник Миколай Торосовіч (Mikołaj Torosowicz) у 1630 р. уклав унію з Римським престолом, урочисто проголосивши її в костелі кармелітів босих.

¹² Йосиф Шумлянський (1643–1708) – український церковний діяч, православний, а згодом греко-католицький єпископ Львівський.

підпорядковувався Константинопольському архієпископові¹³. Ця грецька релігія багато в чому розходиться з католицькою та вірменською, хоча її зовнішній вигляд приблизно такий самий. Вони роблять хресне знамення відповідно до кількості своїх почуттів, від обличчя до грудей, а беручи участь у Святому Причасті, роблять його двічі (*“Ils font le signe de la Croix suivant le nombre des sens. Ils participent à la sainte cène sous les deux signe”*). Для цього вони використовують звичайний хліб, але надають йому форми тіла та позначають великими літерами ім'я Ісуса. Потім це все нарізають маленькими квадратними шматочками, з яких один кладуть у ложку, куди наливають трохи вина, а єпископ після освячення дає це тому, хто долучається до Причастя. Вони вірять, що Святий Дух походить від Сина, зовсім не використовують чоток, Месу не відправляють латиною, а тільки слов'янською мовою, по-особливому вшановують святих і мають спільні обителі з католиками Польщі. Є також багато євреїв у цьому місті. Вони мають дуже гарну синагогу¹⁴, де принц Максиміліан був присутній багато разів на Божественній Службі з кількома офіцерами» (F. P., 1740, p. 111–112).

Варто зазначити, що далі автор мемуарів наголошує на важливій ролі єврейських крамарів у забезпеченні шведської армії різними необхідними товарами: «Євреї разом з іншими торговцями також постачали його військам різний крам. Вони надали шведам великі послуги під час цих воєнних походів, хоча й наражалися на небезпеку бути пограбованими неприятелем. Утім, вони не полишали більшості нагод отримати гарні бариші» (F. P., 1740, p. 163).

Щоправда, з інших джерел дізнаємося, що для того, щоби пришвидшити збір контрибуції з місцевого єврейського населення, генерал М. Стенбок застосовував тортури. Так, біля згаданої синагоги за його наказом було зведено дві шибениці й прибито до них цвяхами за кисті рук двох львівських рабинів, біля яких стояли кошики для збору грошей і цінних речей. Нещасні рабини залишалися прибитими до шибениць доти, доки єврейська громада не збрала потрібної суми (Чернецкій, 1896, с. 166; Лемко, 2022). Русини й вірмени також були змушені віддавати практично все своє майно, щоби сплатити накладену шведами контрибуцію.

Втім, незабаром після відходу шведів, коли виживші львів'яни могли видихнути з полегшенням, місто зазнало не меншого горя – погіршення санітарних умов призвело до жахливої епідемії чуми, від якої загинуло кілька тисяч містян. Померлих від морової хвороби щодня ховали у спільних могилах (Чернецкій, 1896, с. 166). Тож 1704 р. став одним із найтрагічніших в історії Львова.

Отже, можна виснувати, що «Мемуари про Максиміліана-Емануеля» (1740) – цікаве і цінне джерело з української історії, яке представляє військові та соціально-побутові умови початку XVIII ст. Зокрема, цей твір доповнює наші уявлення про повсякденне життя Львова в цей період і подає певні деталі захоплення міста військами шведського короля Карла XII у вересні 1704 р. Оскільки мемуари були присвячені діяльності людини, яка показала себе передовсім у військовій сфері, то

¹³ На момент захоплення Львова шведами в 1704 р. Йосиф Шумлянський уже перевів Львівську православну єпархію на унію (1700). Тому інформація мемуариста тут дещо застаріла.

¹⁴ Очевидно, мається на увазі синагога «Золота Роза», зведена на кошти Ізака Нахмановича (Izak Nachmanowicz) наприкінці XVI ст. Була розташована на території середньовічного єврейського кварталу, на сучасній вулиці Івана Федорова, 27. Зруйнована гітлерівцями в серпні 1941 р.

цілком логічні згадки в них про ті об'єкти Львова, які розглядали з погляду проведення штурмових дій і могли ускладнити чи полегшити завойовникам оволодіння містом: руїни Високого Замку, монастир кармелітів босих, bastiони фортеці, міст через річку до центру Львова. Зважаючи на те, що головні дійові особи мемуарів – вюртемберзький принц Максиміліан-Емануель та шведський король Карл XII – належали до протестантизму (власне як і ймовірний автор мемуарів Формей) – течії, що перебувала в релігійному протистоянні з католицизмом, ця обставина добре пояснює цікавість і певні симпатії до некатоліцького населення Львова: православних (після 1700 р. – греко-католиків), вірмен, юдеїв. Загалом, детальне вивчення «Мемуарів про Максиміліана-Емануеля» може суттєво збагатити джерельні свідчення про українські землі на початку XVIII ст. і презентувати бачення українського суспільства очима західного європейця.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Борщак, І. (2000). *Україна в літературі Західної Європи* (Л. Дзюба та ін., пер. з фр.). Київ.

Турвиль, К. де. (1989). Воспоминания Константена де Турвиля о походе Карла XII в Россию (П. А. Кротов, пер. из фр.). *Вопросы истории*, 3, 125–133.

Енглунд, П. (2009). *Полтава. Розповідь про загибель однієї армії*. Харків: ФОЛІО.

Ісаєвич, Я., Литвин, М., Стеблій, Ф. (редкол.). (2006). *Історія Львова: у 3 т.* (Т. 1: (1256–1772)). Львів: Центр Європи.

Лемко, І. (2022). *Оборона Львова 1704 року. Горе переможеним*. https://zaxid.net/oborona_lvova_1704_roku_3_gore_peremozhenim_n1551320

Луняк, Є. (2012). *Козацька Україна XVI–XVIII ст. у французьких історичних дослідженнях*. Київ; Ніжин: ПП Лисенко М. М.

Луняк, Є. (2013). *Козацька Україна XVI–XVIII ст. очима французьких сучасників: хрестоматія*. Ніжин.

Павленко, С. (2017). *Військо Карла XII на півночі України*. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія».

Сокирко, О. (2009). *Український Рубікон. Полтавська битва 27 червня 1709 р. (Частина I)*. Київ: Темпора.

Чернецкій, В. (1896). *Шведы во Львовъ 1704 року. Исторична повѣстка*. Коломья: Въ печатнѣ С. Ф. Піонткевича въ Перемышли.

Ф. Р. (1740). *Memoires de Maximilien-Emanuel duc de Wirtemberg, colonel d'un regiment de dragons au service de Suede*. Amsterdam; Leipzig: Chez Arkstee & Merkus.

Charewiczowa, Ł. (1931). *Lwów na przełomie XVII i XVIII wieku*. Lwów.

REFERENCE

Borshchak, I. (2000). *Ukraine v literaturi Zakhidnoi Yevropy* (L. Dziuba & in., Trans.). Kyiv (in Ukrainian).

Turvil, K. de. (1989). Vospominaniya Konstantena de Turvilya o pokhode Karla XII v Rossiyu (P. A. Krotov, Trans.). *Voprosi istorii*, 3, 125–133 (in Russian).

Englund, P. (2009). *Poltava. Rozpovid pro zahybel odniiei armii*. Kharkiv: FOLIO (in Ukrainian).

Isaievych, Ya., Lytvyn, M., & Steblii, F. (EB). (2006). *Istoriia Lvova: u 3 t.* (T. 1: (1256–1772)). Lviv: Tsentr Yevropy (in Ukrainian).

Lemko, I. (2022). *Oborona Lvova 1704 roku. Hore peremozhenym.* https://zaxid.net/oborona_lvova_1704_roku__3_gore_peremozhenim_n1551320 (in Ukrainian).

Luniak, Ye. (2012). *Kozatska Ukraina XVI–XVIII st. u frantsuzkykh istorychnykh doslidzhenniakh.* Kyiv; Nizhyn: PP Lysenko M. M. (in Ukrainian).

Luniak, Ye. (2013). *Kozatska Ukraina XVI–XVIII st. ochyma frantsuzkykh suchasnykiv: khrestomatiia.* Nizhyn (in Ukrainian).

Pavlenko, S. (2017). *Viisko Karla XII na pivnochi Ukrainy.* Kyiv: Vydavnychiy dim «Kyievo-Mohylianska akademiia» (in Ukrainian).

Sokyrko, O. (2009). *Ukrainskyi Rubikon. Poltavska bytva 27 chervnia 1709 r. (Chastyna I).* Kyiv: Tempora (in Ukrainian).

Chernetskii, V. (1896). *Shvedi vo Lvovъ 1704 roku. Istorichna povъstka.* Kolomiya: V pechatnъ S. F. Piontkevicha v Peremishli (in Russian).

F. P. (1740). *Memoires de Maximilien-Emanuel duc de Wirtemberg, colonel d'un regiment de dragons au service de Suede.* Amsterdam; Leipzig: Chez Arkstee & Merkus (in French).

Charewiczowa, Ł. (1931). *Lwów na przełomie XVII i XVIII wieku.* Lwów (in Polish).

Yevgen LUNIAK

Doctor of Historical Sciences

Associate Professor of the Department of Social and Humanities

Military Institute of Armoured Forces

National Technical University «Kharkiv Polytechnic Institute»

Captain of Armed Forces of Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3469-3680>

e-mail: lunyak@ua.fm

Ihor KOCHERHIN

Doctor of Historical Sciences

Associate Professor of the Department of Social and Humanities

Military Institute of Armoured Forces

National Technical University «Kharkiv Polytechnic Institute»

Lieutenant colonel of Armed Forces of Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7702-7645>

e-mail: alkigor@ukr.net

Ivan KRYLENKO

PhD (History)

Head of the Department of Social and Humanities

Military Institute of Armoured Forces

National Technical University «Kharkiv Polytechnic Institute»

Colonel of Armed Forces of Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5398-3608>

e-mail: ivankrylenko@ukr.net

LVIV AT THE BEGINNING OF THE 18th CENTURY IN THE «MEMOIRES DE MAXIMILIEN-EMANUEL DUC DE WÜRTEMBERG»

A comprehensive analysis of an important source on the history of Ukraine of the early 18th century is made – «Memoirs of Maximilian Emanuel, Duke of Württemberg, Colonel of the Dragoon Regiment in the Swedish Service» (1740).

The hypothesis of the historian I. Borshchak is supported that the probable author of these memoirs is the French enlightener who lived in Germany, J. G. S. Formey, who wrote his work based on the notes of the secretary and confessor of the Prince of Württemberg, J. V. Bardili.

The statement, widespread in the scientific literature, that the Prince of Württemberg Maximilian Emanuel was a cousin of the Swedish King Charles XII is refuted, and a table is provided that illustrates their family relationship.

Particular attention is paid to the description of the storming of Lviv in September 1704 and its contemporary landmarks and the activities of the Swedish King Charles XII and his close associate, Prince Maximilian Emanuel of Württemberg. The role of famous Swedish military leaders who distinguished themselves in the capture of Lviv is shown, such as Colonels E. D. von Krassov, K. A. von Buchwaldt, K. G. Düker, and General M. Stenbock.

The political, economic, moral, and diplomatic consequences of this victory for the further course of the Northern War are determined. The special affection and attention of the conquerors to the non-Catholic population of Lviv: Orthodox (Greek Catholics), Armenians, and Jews is noted. The main figures of the city's religious communities who were forced to contact the Swedish invaders and mentioned in the memoirs are named, for example, Catholic Archbishop K. Y. Zelinski, Armenian Archbishop V. Hunanian, Orthodox and later Greek-Atholic Bishop J. humlyansky.

Key words: Maximilian-Emanuel, Duke of Württemberg, Swedish King Charles XII, Lviv, storming, Ivan Mazepa, religion.

*Стаття: надійшла до редакції 9.06.2025
прийнята до друку 15.07.2025*